

Van lijden naar **leiden**

Over de samenhang tussen activering,
geestelijk welzijn en toekomstperspectief
van ongedocumenteerden in Utrecht

Lianne Straver
Opdrachtgever
Contactpersoon
Datum
Aantal woorden

Universiteit Utrecht
Aan de Slag (PAS)
Maaïke van Buuren
15 augustus 2019
8894

Inhoud

1. Introductie	2
2. Methode	3
2.1 Theoretische concepten.....	3
2.2 Vormgeving onderzoek	4
2.3 Analyse.....	5
3. Resultaten.....	6
3.1 Demografische gegevens	6
3.2 Kenmerken doelgroep omtrent de drie concepten	7
3.2.1 Activering	7
3.2.2 Geestelijk welzijn	8
3.3.3 Toekomstperspectief	10
3.3 Activering en geestelijk welzijn.....	11
3.3.1 Stressvermindering.....	11
3.3.2 Menswaardigheid	12
3.3.3 Belang van contact.....	13
3.4 Activering en toekomstperspectief	15
3.4.1 Werkervaring opdoen	15
3.4.2 Concrete toekomstplannen.....	15
3.4.3 Inactiviteit	16
3.4.4 Stagnatie ondanks activatie	17
3.4.5 Zelfredzaamheid.....	17
3.5 Moderatoren	17
3.5.1 Religie	17
3.5.2 Leeftijd en verblijfsduur	18
3.5.3 Geslacht	18
3.5.4 Opvanglocaties.....	18
4. Conclusie	19
4.1 Activering en geestelijk welzijn.....	19
4.2 Activering en toekomstperspectief	19
4.3 Limitaties.....	20
4.4 Aanbevelingen	21
5. Literatuur.....	22
Bijlage I: Vragenlijst semi-narratieve interviews	23
Bijlage II: Creatieve workshop	24

1. Introductie

Voor u ligt het onderzoeksrapport aangaande activering en toekomstperspectief van ongedocumenteerde vluchtelingen in Utrecht. Ongedocumenteerde vluchtelingen zijn asielzoekers die in hun eerste asielaanvraag in Nederland zijn afgewezen of in een ander Europees land asielaanvraag moeten doen, maar Nederland (nog) niet verlaten. Een aanzienlijk deel van deze groep is heeft nieuwe procedures lopen. Naar schatting verblijven er 35.000 ongedocumenteerden in Nederland, waarvan er ongeveer 5000 in Utrecht worden opgevangen (WODC, 2013). In Utrecht verblijven hiervan 225 ongedocumenteerden in een opvang gesubsidieerd door de gemeente, de zogenoemde Landelijke Vreemdelingen Voorziening (LVV). Ongedocumenteerden verblijven in Nederland zonder (geldige) verblijfsdocumenten, en kunnen zich niet verzekeren, mogen niet werken of studeren en hebben geen recht op sociale voorzieningen. Ongedocumenteerden worden hierdoor uitgesloten van deelname aan de samenleving. Dit heeft als gevolg dat het leven van de ongedocumenteerde komt stil te staan, waarbij het risico op psychische ziektes naarmate de jaren als illegaal vorderen steeds groter wordt. Dit wordt onderschreven door divers onderzoek, waarbij er een samenhang is gevonden tussen het leven in de illegaliteit en psychische klachten, waaronder slapeloosheid, depressie en PTSS (Teunissen et al. 2014; Schoevers, Van den Muijsenbergh & Lagro-Janssen, 2009).

De werkgroep 'Project Aan de Slag' (PAS), erkent dit probleem en zoekt naar manieren om voor deze doelgroep de hindernissen tot deelname aan de samenleving weg te nemen. PAS is een samenwerkingsverband van Utrechtse NGOs die ongedocumenteerden onvangen en/of ondersteunen. Dit doen zij onder andere door te lobbyen bij scholen en lokale overheden en door samen te werken met dagbestedingspartners in de stad. Zij zien dat hoe langer een ongedocumenteerde inactief is, hoe groter het risico is dat zij een verkeerde levensstijl kiezen en overlast zullen veroorzaken in de samenleving. Daarnaast zorgt inactiviteit voor een mentale gesteldheid waarin men niet meer in staat is na te denken over de toekomst. PAS is van mening dat zodra iemand wat om handen heeft, dus actief meedoet in de maatschappij, men zich nuttig kan maken, zich ook menswaardig zal voelen, en stappen zal maken voor de toekomst.

Naast de ervaringsdeskundigheid van de PAS-lobbyisten is het van belang om wetenschappelijk te onderbouwen wat het belang van activatie van ongedocumenteerde vluchtelingen. Hiervoor is de hulp gevraagd van Lianne Straver, een Master-student van de Universiteit Utrecht. De kennis en onderzoeksvaardigheden die zij heeft opgedaan binnen de onderzoeksmaster Migration, Ethnic Relations & Multiculturalism, stelt PAS in staat om wetenschappelijk bewijs te verkrijgen omtrent de voordelen van activering voor ongedocumenteerde vluchtelingen. Meer specifiek heeft Lianne onderzocht in hoeverre activering leidt tot meer toekomstperspectief onder leden van deze doelgroep en of deze samenhang verloopt via stabilisering van het geestelijk welzijn. Allereerst kan activering worden gezien als een stimulator om iemand weer dagelijkse routine en toekomstperspectief te bieden. Daarnaast wordt een stabiel geestelijk welzijn gezien als een belangrijke voorwaarde hiervoor, omdat door psychische klachten het dagelijks leven van de ongedocumenteerde zo in beslag kan worden genomen dat er geen ruimte meer over is om na te denken over de toekomst. Een hoge mate van activering kan helend werken voor het geestelijk welzijn, aangezien activering gewoonlijk gepaard gaat met afleiding van de situatie, persoonlijk contact en minder stress. Hierdoor heeft men meer ruimte in het hoofd om na te

denken over de toekomst en geeft het de persoon weer grip op het leven, wat hem of haar uiteindelijk in stelt om concrete toekomstplannen te maken.

Door middel van kwalitatief onderzoek in de vorm van semi-narratieve interviews en een creatieve workshop is getracht antwoord te krijgen op de vraag of activering gerelateerd is aan meer toekomstperspectief via stabilisering van het geestelijk welzijn. In de volgende sectie wordt dieper ingegaan op de onderliggende concepten en de vormgeving van het onderzoek.

2. Methode

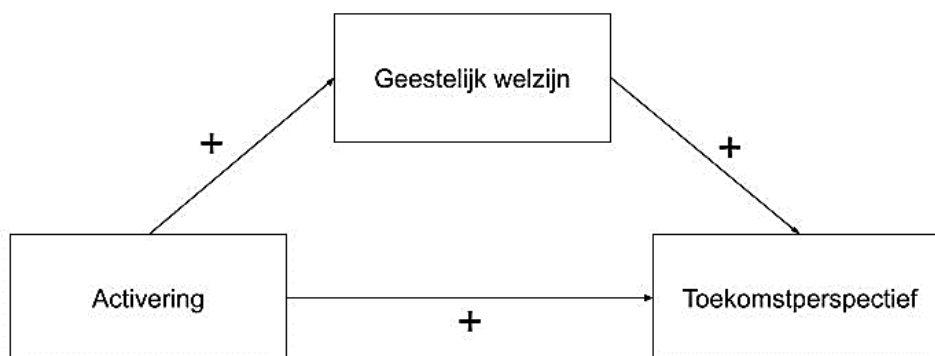
2.1 Theoretische concepten

Het huidige onderzoek richt zich op de volgende drie concepten: activering, toekomstperspectief en geestelijk welzijn. Bij activering kan worden gedacht aan het actief deelnemen aan verschillende vormen van dagbesteding, waaronder het volgen van Nederlandse of Engelse les, computercursussen, sportles, bijbelstudie, sommige vormen van vrijwilligerswerk, een ROC-opleiding of een leerwerktraject. Er zijn verschillende instellingen en dagbestedingscentra waar ongedocumenteerden terecht kunnen voor dagbesteding. Zo biedt Villa Vrede vier dagen in de week diverse cursussen aan, waaronder Nederlandse les, bijbelstudie, naailes en pianoles. Ook is het mogelijk om je in te schrijven voor leerwerktrajecten, waaronder fietsen repareren en een kapperscursus volgen.

Het tweede concept richt zich op het toekomstperspectief van de ongedocumenteerde. Bij toekomstperspectief gaat het erom in hoeverre de ongedocumenteerde eigenaarschap heeft over zijn of haar leven. De persoon heeft grip op het leven en laat dit zien door zowel op de korte als lange termijn toekomstplannen te concretiseren en de verantwoordelijkheid te nemen om deze zoveel mogelijk zelf te realiseren. Voorbeelden van toekomstplannen zijn het starten van een nieuwe asielprocedure, het organiseren van terugkeer- of doormigratie en de keuze voor het leven in de illegaliteit (Van Vorselen, 2018).

Tot slot wordt gekeken naar geestelijk welzijn. Geestelijk welzijn draait om de psychische gesteldheid van de ongedocumenteerde. Veel ongedocumenteerden gaan gebukt onder psychische klachten na hun migratie. Hierbij kan gedacht worden aan symptomen zoals stress, nachtmerries, slapeloosheid, angststoornissen, veel piekeren en depressie. Meerdere studies wijzen op de link tussen het aantal traumatische gebeurtenissen en de hoeveelheid stress na migratie (Gerritsen, Bramsen, Devillé, Van Wiligen, Hovens & Van der Ploeg, 2006).

De verwachting is dat hoe actiever men is, hoe stabiel het geestelijk welzijn zal zijn en hoe meer men in staat is na te denken over zijn of haar toekomst. Dit is in onderstaand model schematisch weergegeven.

Figuur 1. Conceptueel model activering, geestelijk welzijn en toekomstperspectief.

De werking van dit model kan geïllustreerd worden aan de hand van de Theory of Change (Bool & Rensen, 2013). Deze theorie onderzoekt de impact van bepaalde interventies. Binnen het huidige onderzoek was de verwachting dat verschillende vormen van dagbesteding, zoals leerwerktrajecten, cursussen, vrijwilligerswerk of een opleiding zouden leiden tot een stabiel psychisch welzijn, verbeterde zelfredzaamheid, nieuwe contacten en vaardigheden en bovenal meer toekomstperspectief. De uiteindelijke impact van deze effecten zou zich samenvatten in het hebben van meer eigenaarschap over de toekomst en verantwoordelijkheid voor het uitvoeren van concrete toekomstplannen.

Bij dit model hoort een kanttekening. Door de kwalitatieve aard van het onderzoek is het niet mogelijk een causaal verband vast te stellen tussen activering, geestelijk welzijn en toekomstperspectief. Wel kan de data een idee geven van relaties tussen de concepten.

Naast de drie onderzoeksconcepten zullen een aantal moderatoren in acht genomen worden. Dit gaat over relevante achtergrondkenmerken van ongedocumenteerden, waaronder leeftijd, verblijfsduur, religie en geslacht.

2.2 Vormgeving onderzoek

Om inzicht te krijgen in het vermeende verband tussen activering en toekomstperspectief is gekozen voor kwalitatief onderzoek in de vorm van 16 semi-narratieve interviews, participerende observaties en een creatief onderzoek in de vorm van een collage-workshop. In voorgaande jaren is getracht door middel van vragenlijstonderzoek antwoord te krijgen op bovenstaande, maar dit had niet het gewenste effect door de diversiteit van de groep in taal en cultureel begrip. Door middel van semi-narratieve interviews en creatief onderzoek heeft de respondent controle over het gesprek en krijgt hij of zij de ruimte zijn of haar verhaal te doen. Een zestal vragen (te vinden in bijlage I) vormt de leidraad van de interviews. Respondenten kregen tevens de mogelijkheid om zelf onderwerpen aan te snijden en hier werd dan op voortborduurde indien relevant voor de onderzoeksvraag.

Naast de interviews is gebruik gemaakt van een creatieve kwalitatieve onderzoeksmethode, namelijk *collage making* (zie Butler-Kisber, 2008). Bij collage making worden respondenten gevraagd door middel van het uitzoeken en opplakken van afbeeldingen en materialen bepaalde concepten in beeld te brengen. De beeldfragmenten worden gerangschikt op een poster en kunnen zo onbewuste verbanden en nieuwe inzichten aan het licht brengen. Zo kunnen uitingen van de drie concepten terugkomen in beeld. Respondenten ontvingen ieder een briefje met een uitleg over de drie concepten, zodat zij dit als leidraad konden gebruiken.

in het zoeken naar beeldfragmenten (zie bijlage II). Na het maken van de collages werden de respondenten gevraagd hun poster toe te lichten, zodat de onderzoeker een duidelijk beeld kreeg bij de interpretatie van elk fragment en hoe deze is gerelateerd aan het onderzoeksconcept. Bovendien kan dergelijk onderzoek een nuttige bijdrage leveren aan begrip van de leefwereld van de respondent.

Het onderzoek vond plaats in de periode mei tot augustus 2019. Respondenten voor de interviews en creatieve workshop werden geworven via begeleiders en coördinatoren van de verschillende opvanginstellingen, en door zelf en via een stagiaire van de opleiding Social Work contact te leggen met bezoekers van Villa Vrede. Voor de start van het interview werd de respondent het doel van het onderzoek ter kennis gebracht. Anonimiteit en vertrouwelijkheid werden gewaarborgd door elke respondent een nummer te geven en de namen te bewaren in een beveiligd bestand. Vier van de zestien respondenten verzochten het gesprek niet op te nemen, van deze interviews zijn aantekeningen gemaakt.

Om een beter beeld te krijgen van de doelgroep zijn één à twee begeleiders van elke instelling geïnterviewd (7 in totaal) en heeft de onderzoeker zelf deelgenomen aan activiteiten als Nederlandse les en bijbelstudie en een dagje als vrijwilliger meegedraaid.

2.3 Analyse

De analyse van de data is uitgevoerd door middel van kwalitatief analysesoftware NVivo. Een codeboom fungeerde als leidraad voor het extraheren van de concepten uit de interview transcripties met respondenten en begeleiders, observaties tijdens de activiteiten en aantekeningen bij de creatieve workshop.

Overzicht deelnemende instellingen

De respondenten werden geworven via Villa Vrede en de volgende opvanglocaties:

- **De Tussenvoorziening (locatie Weerdsingel)**
24-uurs opvang dat een veilige plek biedt aan mensen die niet rechtmatig in Nederland verblijven. Bewoners kunnen hier aansterken, tot rust komen en aan hun toekomst werken.
- **Huize Agnes**
Huize Agnes biedt tijdelijk opvang aan vrouwen zonder geldige verblijfspapieren en hun kinderen.
- **Seguro**
Stichting die zich inzet voor kansarme ongedocumenteerden in Utrecht met aanmerkelijke psychische en of fysieke problemen.
- **Stichting Noodopvang Dakloze Vreemdelingen (SNDVU)**
Hulporganisatie die bed, bad, brood en sociaaljuridische begeleiding biedt aan afgewezen asielzoekers.
- **Toevlucht**
Toevlucht is een avond- en nachtopvang voor ongedocumenteerde mannen in Utrecht.

3. Resultaten

3.1 Demografische gegevens

Tijdens de interviews zijn demografische gegevens van de respondenten verzameld. Er is gevraagd naar leeftijd, land van herkomst, verblijfsduur- en locatie, geslacht en opleidingsniveau. Deze gegevens zijn weergegeven in onderstaande tabel.

		Aant.	%
Leeftijd	Jonger dan 25	7	43.8
	25 – 30	4	25
	31 – 40	3	18.8
	Ouder dan 40	1	6.3
	Geen antwoord	1	6.3
Geslacht	Man	12	75
	Vrouw	4	25
Land van herkomst	Guinee	5	31.3
	Soedan	3	18.8
	Eritrea	2	12.5
	Algerije	1	6.3
	Armenië	1	6.3
	Gambia	1	6.3
	Iran	1	6.3
	Irak	1	6.3
	Sierra Leone	1	6.3
	Geen antwoord	1	6.3
Verblijfsduur	Korter dan 4 jaar	6	37.5
	4 – 9 jaar	5	31.3
	10 – 15 jaar	1	6.3
	Langer dan 15 jaar	3	18.8
	Geen antwoord	1	6.3
Verblijfslocatie	Tussenvoorziening	3	18.8
	Huize Agnes	1	6.3
	Seguro	4	25
	SNDVU	3	18.8
	Toevlucht	3	18.8
Opleidingsniveau	Bij kennissen	2	12.5
	Laagopgeleid	12	75
	Hoogopgeleid	4	25

Tabel 1. Demografische gegevens van de 16 geïnterviewden.

Zoals te zien in tabel 1 bestaat de steekproef voor bijna driekwart uit mannen tussen de 20 en 30 jaar, wat redelijk representatief is voor de gehele populatie. De meeste respondenten waren afkomstig uit Guinee, gevolgd door Soedan en Eritrea. De meerderheid verblijft korter dan 4 jaar in Nederland, terwijl een enkeling al langer dan 15 jaar hier verblijft. Respondenten waren afkomstig uit diverse opvanglocaties, waarvan de meesten van Seguro en een enkele vrouw van Huize Agnes. Tot slot bleek driekwart van de respondenten laagopgeleid te zijn.

Aan de creatieve workshop deden zeven mensen mee. Onder de participanten bevonden zich voornamelijk jonge mensen, waarbij de jongste participant 17 jaar was en de oudste 35. Drie van de zeven participanten waren afkomstig uit Eritrea, de overige uit Armenië, Guinee en

Algerije. De meerderheid verbleef nog maar kort in Nederland: vijf participanten woonden in Nederland sinds 1 tot 2 jaar. Verblijfslocaties van de participanten varieerden: een aantal verbleven in Toevlucht of een huis van SNDVU of Seguro, andere woonden bij kennissen.

3.2 Kenmerken doelgroep omtrent de drie concepten

In deze sectie wordt kort uiteengezet waar de respondenten van de interviews en creatieve workshop staan als het gaat om activering, geestelijk welzijn en toekomstperspectief. Aan welke activiteiten en vormen van dagbesteding nemen zij deel en hoe vaak? Ervaren zij psychische (en fysieke) klachten? En tot slot: welke toekomstdromen hebben zij?

3.2.1 Activering

Allereerst verschilt de aard en frequentie van activering per persoon. Op basis van de aard van activiteiten en de mate waarin deze per week worden uitgevoerd is een grove classificatie gemaakt van de mate waarin elke respondent actief is. Hieruit blijkt dat vier respondent niet tot weinig actief zijn, een ruime meerderheid (negen respondenten) matig tot redelijk actief is en drie respondenten als normaal tot zeer actief kunnen worden aangemerkt (zie tabel 2).

Niet tot weinig actief

De respondenten die weinig tot niet actief zijn waren vaak in het verleden wel enigszins actief, maar zijn in de periode van het onderzoek inactief. Ze volgen een enkele keer per maand Nederlands les, doen aan sport of trekken op met vrienden. In de meeste gevallen zien de inactieve respondenten wel het nut in meedoen aan activiteiten en geven aan ze zich niet goed te voelen als ze niks doen, maar op het moment van interviewen zien ze het vanwege verschillende redenen niet zitten om actief te zijn. Zo heeft respondent 2 in het verleden een schilderopleiding gevolgd en zou zijn vak graag willen uitoefenen, wat helaas niet mogelijk is zonder papieren. Hij is van mening dat hij zonder papieren niks kan doen, en daardoor blijft hij inactief. Respondent 11 is iets actiever: hij schildert en zijn kunstwerken hangen overal in het opvanghuis. Hij geeft aan dat schilderen stress verlagend werkt, maar dat zijn gezondheid (zicht- en gehoorproblemen) zijn werk steeds meer belemmert. Samen met psychische klachten, deze fysieke klachten én ouderdom zijn dit de reden dat deze respondent voornamelijk op zijn kamer zit.

Matig tot redelijk actief

De meerderheid van de respondenten kan ingedeeld worden in de matig tot redelijke actieve klasse. Zij volgen minstens één keer in de week Nederlandse les, doen aan sport of doen aan verschillende vormen van vrijwilligerswerk. Respondent 13 bijvoorbeeld maakt elke week schoon bij Villa Vrede, volgt twee dagen in de week Nederlandse les en doet drie keer in de week aan fitness. Ook respondent 5 maakt schoon en volgt een Babel taalcursus Nederlands. Twee respondenten gaven aan meerdere dagen in de week te werken: respondent 14 maakt zich vier dagen in de week, 3 uren lang nuttig op een veehouderij, terwijl respondent 7 zes dagen in de week de hele dag het straatnieuws verkoopt. Respondent 9 houdt zich bezig met een vaste dag in de week koken voor bezoekers van Villa Vrede en helpt daarnaast als gastheer mee met de schoonmaak van het pand en het werken in de moestuin. Respondent E van de creatieve workshop is regelmatig gastheer bij Villa Vrede en probeert via internet eigen creaties (waaronder een pennenhouders gemaakt uit ijsstokjes) te verkopen om zo een beetje zakgeld te verdienen.

Normaal tot zeer actief

Uit de interviews blijkt een drietal respondenten in grote mate actief te zijn. Zo werkt respondent 1 twee dagen in de week bij een meubelmaker en volgt hij meerdere keren per week bij verschillende instellingen Nederlandse les. Daarnaast maakt hij op eigen initiatief polsbandjes voor het Ubuntuhuis en probeert deze ook te verkopen bij Villa Vrede. Tevens is hij gastheer bij Villa Vrede, waar hij meehelpt aan verschillende klussen en het de bezoekers naar de zin maakt. Respondent 3 is zeer actief in de zin dat hij een universitaire opleiding volgt en daarnaast drie dagen in de week vrijwilligerswerk doet waarbij hij relevante werkervaring opdoet. Ook respondent 16 volgt een opleiding (aan het ROC), waarbij ze drie dagen naar school gaat en twee dagen stageloopt. Verder is zij actief bij New Dutch Connections, een organisatie dat zich inzet voor jonge (ex)vluchtelingen door het aanbieden van workshops en taalmaatjes.

Niet tot weinig actief	Matig tot redelijk actief	Normaal tot zeer actief
2	4	1
6	5	3
8	7	16
11	9	
	10	
	12	
	13	
	14	
	15	

Tabel 2. Overzicht van geïnterviewde respondenten in de drie classificaties van activering, op respondentnummer.

3.2.2 Geestelijk welzijn

Geestelijk gerelateerde klachten zoals stress en depressie kunnen activering in de weg staan. Vrijwel elke respondent noemt een vorm van stress op tijdens de interviews. Gevoelens van stress zijn vaak op hun hoogtepunt vlak na migratie, maar blijven een rol spelen tijdens het onzekere en uitzichtloze bestaan als ongedocumenteerde. Hierdoor leven sommige respondenten, zoals respondent 9, van dag tot dag:

“Everyday you wake up, just how you are. You never make a step.”

- Respondent 9

De gevolgen van stress verschillen per persoon: terwijl de ene respondent zich vaak terneergeslagen of verdrietig voelt en zich liever opsluit in zijn of haar kamer, zoekt de ander afleiding op in de vorm van sport of vrijwilligerswerk om de situatie even te vergeten. Verder geven vier respondenten aan dat zij kampen met slaapproblemen en/of lichamelijke problemen, zoals rugklachten en problemen met het zicht. Een enkeling heeft een verslavingsverleden en lijdt onder trauma's door hetgeen wat hij of zij in het thuisland heeft meegemaakt. Twee respondenten gaven aan zich soms eenzaam te voelen, doordat zij geen familie of vrienden kennen in Nederland en de taal en cultuur hen vreemd blijven. Daarnaast ervaart een enkeling angst voor uitzetting: respondent A van de creatieve workshop had in zijn collage een beeldfragment opgenomen van een paar politieagenten en vertelde de groep dat hij altijd bang is voor de politie. Respondent 5 heeft vele jaren in een AZC gewoond en was bang om met haar zoontje uitgezet te worden door de Vreemdelingenpolitie.

Drie begeleiders (1 van SNDVU en 2 van Seguro) voegen hieraan toe dat er bij de doelgroep ook vaak sprake is van een verstoord dag- en nachtritme. Dit schijnt vooral te gelden voor jonge mannen, die tot laat op de dag uitslapen en 's nachts afspreken met hun vrienden. Volgens Koen Reijnen van Seguro kan activering helpen om weer een dagelijks ritme op te bouwen, waarbij men ook beter in staat zal zijn om na te denken over de toekomst.

3.3.3 Toekomstperspectief

Verwachtingen van Nederland

De meeste respondenten kwamen naar Nederland omdat zij geen toekomstperspectief meer zagen in hun eigen land. Een kleine meerderheid van zes personen geeft aan hier enkel te zijn voor bescherming, zij zien Nederland als een veilige plek. Wat opvallend is dat een aantal respondenten geen kennis had van de regels in Nederland toen zij hier net aankwamen. Respondent 16 had niet gepland om in Nederland asiel aan te vragen, en zij kende dan ook niemand in dit land en wist niks af van de taal, cultuur en regelingen. Eén van de begeleiders van Seguro, Josien van Dongen, vertelt dat sommige ongedocumenteerden verwachten dat je in Nederland gemakkelijk aan werk kan komen:

“Sommige mensen hier begrijpen niet dat je hier in Nederland niet zwart kunt werken, zoals dat in Afrika zonder bemoeienis van de overheid wel kan. (...) Het leven hier valt altijd tegen, sommige denken niet dat je een document nodig hebt om hier te mogen blijven”

– Josien van Dongen, GGZ-agoog bij Seguro

Toekomstdromen

Desondanks houden de ondervraagde personen ieder hun eigen toekomstplannen- en dromen. Als hen wordt gevraagd hoe zij hun toekomst zien, reageren de meesten met de wens om in de toekomst een bepaald beroep te kunnen uitoefenen. Zo zouden respondent 1 en 2 respectievelijk meubelmaker en schilder worden, en wilt respondent 5 graag een eigen bloemenwinkel opzetten. Het interview met respondent 2 vond plaats bij Villa Vrede, waar op dat moment schilders bezig waren met de kozijnen van het pand. Hierdoor ging het ook bij respondent 2 kriebelen om mee te doen:

“Al zie ik mannen de ramen afkitten bijvoorbeeld [bij Villa Vrede] dan wil ik ook meedoen.”

– Respondent 2

Jongere respondenten geven aan graag een opleiding te volgen voordat zij gaan werken. Respondent 10 bijvoorbeeld wil architectuur studeren, en als hij een verblijfsvergunning had zou respondent 8 iets op het gebied van business studeren. Er is ook interesse in de wereld van IT: respondent 15 zou graag iets met computerprogrammering willen doen.

Daarnaast spreken respondenten vaak de wens uit om goed Nederlands te kunnen. Zij beseffen dat een goede taalvaardigheid van belang is om uit de voeten te kunnen op de Nederlandse arbeidsmarkt. De personen die dit aangeven, zijn vaak redelijk actief en zijn in hun deelname aan activiteiten al tegen een taalbarrière aangelopen. Zij beseffen daarom des te meer dat een goede kennis van de taal (en cultuur) een belangrijke voorwaarde is om aan de slag te kunnen.

Ook het stichten van een gezin blijkt een geliefde wens te zijn onder zeker zes respondenten, zowel van de interviews als creatieve workshop. Veel collages die tijdens de workshop werden gepresenteerd bevatten beeldfragmenten die iets te doen hadden met liefde en relaties, en uit de interviews kwam vaak de wens naar voren om getrouwd te zijn.

Tot slot geeft een enkeling aan graag iets terug te willen doen voor Nederland. Ze zijn gemotiveerd hard te werken zodra ze een verblijfsvergunning krijgen en zich in te zetten voor de maatschappij en vluchtelingen zoals zij. Zo vertelde respondent 6:

“Vroeger wilde ik naar school en veel leren. En dan wilde ik ook dat mijn ouders hier zijn, maar dat lukt niet. Maar ik wil ook eigenlijk werken, na het studeren wil ik heel hard werken en iets voor mijzelf doen en iets voor mijn ouders doen en voor hier, voor Nederland doen.”

– Respondent 6

In de volgende sectie wordt antwoord gegeven op de vraag of activering leidt to een stabiel geestelijk welzijn en meer toekomstperspectief.

3.3 Activering en geestelijk welzijn

Het verband tussen activering en geestelijk welzijn is onderzocht aan de hand van een viertal vragen (zie bijlage I). De antwoorden kunnen worden ingedeeld in drie onderwerpen, namelijk stressvermindering, menswaardigheid en belang van contact.

3.3.1 Stressvermindering

Allereerst wijzen de data uit de interviews en creatieve workshop erop dat activering een stress verlagend effect heeft. Respondent 3 en 16 zijn beide zeer actief en geven allebei aan zoveel mogelijk actief te blijven om de problemen in het land van herkomst te kunnen vergeten. Het verkopen van straatnieuws lijkt voor respondent 7 een overlevingsstrategie te zijn: al zou hij niks doen zou hij depressief raken en weer terugvallen in zijn alcoholverslaving. Volgens respondent 14 gaat de tijd sneller voorbij als hij aan werk is, en vreest hij ‘gek te worden in zijn hoofd’ als hij alleen maar thuis zou blijven. Twee kandidaten uit de creatieve workshop vertellen hoe het luisteren naar muziek bijdraagt aan het verlichten van stress. Zo vertelt kandidaat G bij een plaatje van Justin Bieber:

“Justin Bieber zingt heel goed en als ik thuis ben maak ik mijn hoofd leeg van stress met zijn muziek.”

– Kandidaat G

Het therapeutische effect van activering wordt beaamd door vrijwel elke begeleider. Zij merken bij velen van hun cliënten dat activering echt nodig is om de psychische problemen even te vergeten. Anneke Boerma van Seguro bijvoorbeeld merkt hoe het geestelijk welzijn van mensen die naar het naaiatelier gaan verbeterd, omdat het maken van kleding therapeutisch voor hen werkt.

Opvallend is hoe zelfverzekerd sommige respondenten overkomen die redelijk tot zeer geactiveerd zijn. Eén van de kandidaten van de creatieve workshop had een beeldfragment verwerkt in zijn collage waar het citaat ‘Ik ben graag ik’ opstond. Hij lichtte hierbij toe dat hij blij is om wie hij is en dat het hem goed doet om bij Villa Vrede te komen en daar actief te zijn.

Afbeelding 3. Foto-collage van respondent G, met rechts onderin het citaat 'Ik ben graag ik'.

Ook de begeleiders kennen een aantal voorbeelden van zelfverzekerdheid door activering. Ze merken veranderingen in de houding van mensen, zo komt de persoon gezonder en vrolijker over. Marcia van de Kerkhof van Huize Agnes merkt op dat actieve vrouwen er zelfverzekerder uit komen te zien, wat onder andere te zien aan een betere uiterlijke verzorging (meer makeup, kleur in het gezicht). Ze voelen zich sterker en stralen zelfverzekerdheid uit. Het is niet vanzelfsprekend dat deze personen zich zelfverzekerd blijven voelen: juridische tegenslagen kunnen hun zekere bestaan weer aantasten waardoor zij (tijdelijk) terugvallen in oude, inactieve leefpatronen.

Juridische en politieke hindernissen worden vaak genoemd als wordt gevraagd wat respondenten tegenhoudt om actief te zijn. Er wordt met wantrouwen naar de Nederlandse overheid gekeken en velen begrijpen niet waarom zij niet in Nederland mogen werken. Respondenten 5 en 9 stellen dat de overheid schuld heeft aan de psychische ziekten waar veel ongedocumenteerden onder lijden, en dit zou komen doordat hen verboden wordt om hier te mogen werken:

“Ja. Ik heb geen verblijfsvergunning dus ik mag niet werken? Das toch niet normaal? Willen zij ons gek maken? Wij gaan zitten thuis en uitkering krijgen en leven? Nee, ik hoop wij gaan niet gek worden maar krijgen toestemming om te werken. Iedereen lekker vrij.”

– Respondent 5

3.3.2 Menswaardigheid

Door het bijna onzichtbare bestaan dat zij leiden ervaren de ongedocumenteerden uit het huidige onderzoek een verlies van identiteit. Respondent 9 weet dit goed uit te drukken: hij vertelt over hoe moeilijk het is om je dromen intact te houden zo lang je geen zicht hebt op de toekomst en op wie je als persoon bent:

“You can’t even know yourself. How can you know yourself? How can you know what is your dignity? You don’t have anything. You know? I’m thinking about it over and over and over again. Life in this situation, you don’t know what to do. You’re no-one.”

– Respondent

9

Een onzeker en identiteitsloos bestaan brengt veel stress met zich mee. Door elke week bij Villa Vrede te koken heeft respondent 9 een moment waarop hij even niet aan zijn situatie hoeft te denken. Uit het interview en observaties van de onderzoeker blijkt dat het koken respondent 9 voldoening geeft en dat hij geniet van de complimenten die hij ontvangt van vrijwilligers en bezoekers.

Respondent 5 voelde zich weer 'mens' toen zij actief was door deel te nemen aan taallessen en vrijwilligerswerk. Volgens haar is werken goed voor de mens, omdat mensen die niet werken vaak thuis zitten en daardoor alleen maar aan hun situatie blijven denken. Dat geldt ook voor respondent 7. Volgens zijn begeleider van Seguro, Josien van Dongen, voelt hij sinds hij zich bezighoudt met de verkoop van het straatnieuws weer van betekenis. Koen Reijnen, eveneens begeleider bij Seguro, ziet dat activering voldoening geeft en een uitlaatklep biedt voor veel van zijn cliënten.

Een ander belangrijk onderwerp dat regelmatig terugkwam was afwijzing. Vier respondenten probeerden via verschillende instellingen en contacten toch aan werk of een opleiding te komen, maar werden hierbij regelmatig afgewezen. Dit leidt tot frustratie en verlies in vertrouwen in de mens, zeker voor degene die graag willen laten zien dat zij zeer gemotiveerd zijn en zich in willen zetten voor de maatschappij. Uit deze fragmenten komen ook verschillen in veerkracht naar voren: zij die sterk zijn gebleven en altijd doorzetten zijn inmiddels wel met vrijwilligerswerk of een opleiding bezig, terwijl een enkeling die opgaf jaren later nog steeds zonder enige vorm van dagbesteding zit.

3.3.3 Belang van contact

Vrijwel in elk interview wordt het belang van persoonlijk contact benadrukt. Respondenten doen contacten op via Nederlandse les, verschillende cursussen en vrijwilligerswerk. Door te socializen met medecursisten, buurtbewoners en bezoekers en vrijwilligers van dagbestedingscentra als Villa Vrede komen de respondenten tot rust. Het stelt hen in staat vrienden te maken en een netwerk te creëren. Dit laatste is belangrijk om kennis en toegang te krijgen tot de mogelijkheden die er zijn voor ongedocumenteerden, zoals vormen van vrijwilligerswerk en leerwerktrajecten. Respondent 6 heeft meegewerkt aan een theaterproject van de Wijsafari en leefde hierdoor op. Het contact met de mensen en het werk in het theater werkte therapeutisch voor haar:

“Ja, toen ik nog in het theater was had ik nog wel stress, maar niet zoveel stress als dan wanneer ik thuisblijf. Ik ben dan gewoon druk met de mensen en hoe ik het kan afmaken. Je wilt gewoon andere mensen helpen en met andere mensen praten. Maar als je thuisblijft en je denkt gewoon over jou zelf en je toekomst, je kan gewoon niks doen.”

– Respondent 6

Het belang van contact is tevens gerelateerd aan meer menswaardigheid. Respondent 5 heeft aan haar Nederlandse lessen een aantal contacten overgehouden, waaronder haar docent. De docent vraagt regelmatig hoe het met haar gaat en hoe het staat met haar proces, wat respondent 5 het gevoel heeft dat zij er mag zijn. Steun zag de onderzoeker ook terug tijdens het bijwonen van een bijbelstudie bij Villa Vrede, waar de deelnemers gezamenlijk gingen bidden voor gezondheid en geluk voor bezoekers van Villa Vrede.

Bezoekers van Villa Vrede waarderen het contact met medebezoekers en vrijwilligers: het is een belangrijke plek voor hen waar ze veel vrienden hebben gemaakt en over verschillende

talen en culturen leren. Anderen zien Villa Vrede als een veilige plek waar je even je rust kunt pakken. Waardering voor Villa Vrede kwam ook tot uiting in de foto-collages, waar een sticker met het logo van Villa Vrede en een houten vredesduifje werd opgeplakt. Tijdens het toelichten van dergelijke beeldfragmenten deed men uitspraken als 'Villa Vrede is familie', 'I know they are good people and make forget about problem' en 'Villa Vrede is mijn huis'.

Afbeelding 4. Foto-collage van respondent D, met beelden die verwijzen naar Villa Vrede.

Ook stimuleren ongedocumenteerden elkaar. Marleen Busscher vertelt hoe mensen die eerst amper actief waren door psychische problematiek nu opbloeien door bijvoorbeeld naar sportlessen te gaan, en hierbij anderen mee op sleeptouw nemen. Zij omschrijft dit heel toepasselijk als 'van lijden naar leiden'. Uit observaties bij Villa Vrede blijkt het aanbieden van sport een goede manier om met name jonge mannen te activeren. Voetbal is verreweg het populairst en bijna iedere man kan hierover meepraten, wat leidt tot verbondenheid met een groep en op zijn beurt kan leiden tot meer zelfvertrouwen.

Niet onbelangrijk is de rol van contact bij het leren van de taal. Verschillende respondenten vertellen dat zij door actief te zijn Nederlanders ontmoeten waarmee zij de taal kunnen oefenen. Respondent 3, een zeer actieve ongedocumenteerde, stelt het goed kennen van de taal als voorwaarde voor activering:

"Om jezelf bezig te houden begint altijd met natuurlijk de taal. Want een taalbarrière leeft. Daarmee kun je veel hindernissen doorbreken om iets te doen. Daardoor heb ik veel contacten met bewoners van dit land, plus je kunt meer weten.

– Respondent 3

Het belang van het goed kunnen spreken van de taal komt ook duidelijk naar voren als de respondent spreekt over zijn of haar toekomstwensen. Veel respondenten beseffen dat het gemakkelijker is om actief te worden en te blijven als je de taal goed onder de knie hebt, aangezien toegang tot een (Nederlands) sociaal netwerk dan groter wordt en je grotere kans maakt om aangenomen te worden voor bijvoorbeeld vrijwilligerswerk.

3.4 Activering en toekomstperspectief

Tot slot rest de vraag of activering (via geestelijk welzijn) leidt tot meer toekomstperspectief. De verwachting was dat een hoge mate van activering gepaard zou gaan met meer inzichten over het leven in Nederland, meer grip op het eigen leven, nieuwe contacten en vaardigheden en het ontwikkelen van concrete toekomstplannen. Tot dat laatste kan een nieuwe asielpprocedure of terugkeren naar het eigen land worden gerekend, maar ook de keuze om te verblijven in de illegaliteit. In vijf onderwerpen, namelijk 'werkervaring', 'concrete toekomstplannen', 'inactiviteit', 'stagnatie ondanks activatie' en 'zelfredzaamheid', wordt de samenhang tussen activering en toekomstperspectief uitgediept.

3.4.1 Werkervaring opdoen

Activering kan helpen bij het opdoen van werkervaring voor in de toekomst. Door bijvoorbeeld vrijwilligerswerk te doen dat past binnen het vakgebied waarin je zou willen werken, doe je kennis, ervaring en nieuwe contacten op die nuttig kunnen zijn bij het vinden van een baan in Nederland (als je recht krijgt op een verblijfsvergunning) of in het land van herkomst (na terugkeer). Zo zou respondent 15 graag een ICT-opleiding in Nederland willen doen en doet hij relevante werkervaring op door één keer in de week te assisteren bij een computercursus voor vluchtelingen. Respondent 14 zou graag naar zijn herkomstland terug willen keren en daar een agrarisch bedrijf starten, en bereidt zich hierop voor door vier keer in de week bij een melkveehouderij te werken. Om zich op een toekomst als model voor te bereiden heeft respondent 16 een aantal keer meegedaan aan modeshows, en respondent 6 verwacht dat zij redelijk makkelijk aan een baantje in de horeca kan komen omdat ze al ervaring heeft door vrijwilligerswerk in een restaurant.

Onder het opdoen van werkervaring kan ook het leren over de Nederlandse taal en cultuur worden geschaard. Een aantal respondenten vertellen hoe zij door vrijwilligerswerk, sport- en taallessen mensen uit verschillende culturen leren kennen en de Nederlandse taal leren. Ze vinden het vanzelfsprekend dat migranten de Nederlandse taal en cultuur leren als zij hier willen blijven. Een Guineese respondent vertelt over het kennismaken met andere culturen tijdens het spelen van voetbal met buurtbewoners:

"Ik kom uit Guinee, en ik ken niet veel mensen uit andere landen. Wij spelen samen, ik wil andere culturen leren kennen. Ik ben buitenlander, en voor mij, ik ben Guinee, is het lastig om andere culturen te kennen. Als ik ben met Nederlandse mensen, dan kan ik jullie cultuur beetje leren kennen. (...) Als jij komt naar Nederland, dan moet je de Nederlandse cultuur kennen. Ik kom uit Guinee en ik ken niet jouw cultuur. Jij ook he, jij kent niet mijn cultuur. Wij gaan kennismaken, en dan misschien ga je leren kennen, de cultuur. Ik woon in Nederland, dus dat is belangrijk."

– Respondent
4

3.4.2 Concrete toekomstplannen

Het hebben van doelen voor de toekomst is belangrijk om vooruit te kunnen in het leven en niet te versomberen in de eigen, vaak uitzichtloze situatie. Volgens Frank Leemans, woningcoördinator bij SNDVU, helpt activering om mensen inzicht te geven in wat zij in de toekomst willen en kunnen doen. Door deelname aan activiteiten als Nederlandse les of samenwerken in een moestuin komen ongedocumenteerde personen onder de mensen en hebben zij afleiding. Ze vergeten even hun situatie en gaan zich geestelijk beter voelen. Zo krijgen zij meer dagelijkse structuur en daardoor ruimte en rust om na te denken over de toekomst, en komen soms tot het inzicht dat het leven in Nederland toch niet zo mooi is als

gedacht. Kortom, door activering krijgen mensen weer inzicht in de toekomst en wat zij nu echt willen.

Hoewel lastig vast te stellen op basis van de beperkte respondenten in de niet tot weinig actieve groep en normaal tot zeer actieve groep, lijkt het erop dat personen die matig tot zeer actief zijn meer concrete toekomstplannen hebben. Zo volgen de zeer actieve respondenten 3 en 16 allebei een opleiding en weten zij precies welke stappen zij moeten ondernemen om hun doel te bereiken (respectievelijk mensenrechtenactivist worden in het herkomstland en apothekersassistente worden in Nederland). Ook redelijk actieve respondent 15 is veel bezig met ICT om vervolgens hier een opleiding in te doen en na het behalen van zijn diploma een baan te vinden binnen dit vakgebied.

Respondent 6 valt binnen de niet tot weinig actieve groep maar heeft wel regelmatig overleg met Koen, haar begeleider bij Seguro, over welke diploma's zij moet halen voordat ze een theateropleiding kan gaan doen. Hiermee is zij een uitzondering binnen de niet tot weinig actieve groep als het gaat om het maken van toekomstplannen.

Wat opvalt is dat met name jonge, actieve mensen tussen de 20 en 30 jaar oud hoop hebben voor de toekomst en concrete toekomstplannen hebben. Daarnaast zijn ook de personen die terug willen keren vaak degene met een doel voor de toekomst. Respondent 3 wil graag terugkeren naar zijn herkomstland om daar werk te doen als mensenrechtenactivist, en bereidt zich hierop voor door het volgen van de opleiding Rechten en door vrijwilligerswerk te doen binnen de juridische hulpverlening. Respondent 14 wil graag terugkeren om een agrarisch bedrijf te beginnen in zijn thuisland, en bereidt zich hierop voor door werk te verrichten op een melkveehouderij. De wens om terug te keren komt ook tot uiting bij andere respondenten, maar velen van hen zijn hier door hun psychische en lichamelijke gesteldheid niet toe in staat. Bovendien kampen respondenten volgens Koen Reijnen vaak met gevoelens van schaamte, door het gevoel om gefaald te zijn om wat te maken van het leven hier in Europa. Deze groep verkiest daarom het leven in de illegaliteit boven terugkeren, simpelweg omdat dat de gemakkelijkste weg is.

3.4.3 Inactiviteit

De overige respondenten vertelden wel over hun wensen voor de toekomst en waar zij bijvoorbeeld graag zouden willen werken, maar velen van hen wisten niet hoe zij dit aan zouden pakken als ze in het bezit zouden komen van een verblijfsvergunning. Een aantal, vaak de inactieve respondenten, hamerden erop dat zij zonder een verblijfsvergunning niks kunnen doen en daarom geen toekomstplannen maken. Dit is met name terug te zien onder de oudere ongedocumenteerden. Hoewel ze volgens Koen Reijnen meestal wel inzien dat activering nuttig is voor het geestelijk welzijn, zien ze vaak niet in hoe activering kan helpen bij het ontwikkelen van meer toekomstperspectief: het helpt hen immers niet (direct) bij het verkrijgen van een verblijfsvergunning. Dit wordt onderschreven door Anneke Boerma van Seguro: zo lang ze geen verblijfsvergunning hebben, zijn ze niet gelukkig en doen ze niks. Dit blijkt ook uit onderstaande citaat van inactieve respondent 8:

“Sometimes I think, how can I say that, think about my future. All the time I’m thinking I want to make things, do something. But without papieren it’s difficult, I can’t do nothing.”
– Respondent 8

Net als veel andere respondenten wil deze persoon zich graag nuttig maken, maar lijkt hij niet te weten hoe dit kan zonder verblijfsdocumenten. Sommige respondenten reageren somber en licht geïrriteerd als het onderwerp ‘werk’ aan bod komt, en vertellen dat zij niks

mogen doen zonder verblijfsvergunning. Het lijkt erop dat velen niet beseffen dat je je ook zonder verblijfsvergunning kunt voorbereiden op de toekomst, en dit kan een van de redenen zijn dat het nut van activering niet wordt ingezien, waardoor mensen inactief blijven.

Een andere reden waarom sommige ongedocumenteerden inactief blijven is sociale angst. Josien van Dongen van Seguro vertelt hoe sommige cliënten lijden onder sociale angst en daardoor terughoudend zijn in het maken van nieuwe contacten die hen verder kunnen helpen om actief te worden. Deze mensen hebben moeite om uit zichzelf gemotiveerd te worden en hebben daarom meer begeleiding nodig. Geestelijke problemen vormen een andere belangrijke hindernis voor inactieve mensen om de eerste stap te zetten naar activering en vooral om actief te blijven. De geïnterviewde begeleiders benadrukken dan ook dat het blijven aanbieden van psychische hulp van belang is, en onderstrepen hiermee dat een stabiel geestelijk welzijn cruciaal is om actief te kunnen worden én blijven.

3.4.4 Stagnatie ondanks activatie

Activering betekent niet automatisch vooruitgang. Opvallend is dat met name respondenten binnen de matig tot redelijk actieve groep een aantal wekelijkse bezigheden om handen hebben, maar ondanks het trouw uitvoeren hiervan niet verder komen. Er is sprake van 'stagnatie ondanks activatie', waarbij het voor langere tijd regelmatig actief zijn vaak wel leidt tot een verbetering van het geestelijk welzijn en meer structuur en rust, maar de persoon niet helpt in het ontwikkelen van concrete toekomstplannen. De twee mannen die elke week een middag bij Villa Vrede koken zijn hier een goed voorbeeld van: ze komen elke week en het is duidelijk dat koken hun passie is, maar het leidt hen niet per se tot meer toekomstperspectief. De mate van activering lijkt hierbij voor sommige mensen weinig uit te halen. Zo vertelt Josien van Dongen van Seguro over respondent 7 dat hij ondanks zich zes dagen in de week bezig te houden met het straatnieuws niet verder komt. De reden die hiervoor wordt genoemd is de barrière gevormd door geestelijke problemen, en hierdoor wordt nog eens gewezen op de voorwaarde van een stabiele geestelijk gesteldheid om meer toekomstperspectief te kunnen ontwikkelen.

3.4.5 Zelfredzaamheid

Tot slot wordt door activering zelfredzaamheid bevordert. Dit is van belang om regie te krijgen over het eigen leven en zelfstandig plannen voor de toekomst te kunnen maken. Zelfredzaamheid komt met het leren van de taal, maar ook de contacten die men opdoet door activering. Zo vertelt Koen Reijnen van Seguro bijvoorbeeld dat het volgen van Nederlandse lessen belangrijk is om te leren hoe je je verstaanbaar kan maken bij een dokter. Respondent 16 wilde graag een ROC-opleiding volgen en heeft zelfstandig contacten via New Dutch Connections benaderd voor hulp. Daarnaast heeft ze het internet afgezocht en is ze zelf naar scholen gegaan om meer informatie te verkrijgen. Haar goede beheersing van de Nederlandse taal was hierbij cruciaal.

3.5 Moderatoren

Tot slot kunnen ook een aantal achtergrondkenmerken inzicht bieden in de relatie tussen activering, geestelijk welzijn en toekomstperspectief.

3.5.1 Religie

Opvallend en weinig aan bod gekomen in de literatuur is de rol van religie in het leven van de respondent. Respondenten zien religie als een manier om te overleven en halen steun uit het bidden. Zij vergeten hierdoor even hun uitzichtloze situatie, gaan ervan uit dat alleen God de

toekomst kent en steunen op hem met de hoop op een wonder. Religie biedt ook praktische voordelen: het kan helpen bij het creëren van een sociaal netwerk, bijvoorbeeld door contact te leggen met mensen uit de moskee. De moskee als rust- en ontmoetingsplaats kwam ook naar voren uit één van de collages (zie afbeelding 3, fragment van moskee links onderin).

3.5.2 Leeftijd en verblijfsduur

Begeleiders noemden regelmatig leeftijdsverschillen op in de mate van activering. Over algemeen zijn jonge mensen, tussen de 20 en 30, actiever dan oudere mensen. Dit hangt vaak samen met verblijfsduur: de personen die al langer in Nederland verblijven (soms zelfs twintig jaar) zijn vaak ook ouder en hebben al van alles geprobeerd om een verblijfsvergunning te krijgen, waardoor zij de hoop inmiddels hebben opgegeven. Jonge mensen verblijven vaak nog niet zo lang in Nederland en hebben meestal meer toekomstperspectief en daardoor meer hoop. Ook stelt Josien van Dongen van Seguro dat jonge mensen over het algemeen beter tegen stress bestand zijn en vaak ambitieuzer zijn, waardoor zij gemakkelijker concrete toekomstplannen kunnen maken.

3.5.3 Geslacht

Er zijn een aantal kleine verschillen in geslacht gevonden tijdens de interviews. Op het gebied van activering zijn mannen vaak actief in de vorm van sporten en koken, terwijl vrouwen wat meer op zichzelf zijn en zich bezighouden met schoonmaken en werken in het naaiatelier. Wat verder opvalt is dat vrouwen vaak ambitieuzer zijn en verschillende plannen hebben voor de toekomst, maar dat zij meestal niet tot weinig actief zijn (respondent 16 is hier een uitzondering in). Mannen hebben vaker moeite met het aanhouden van een dagelijkse routine: ze slapen langer uit dan vrouwen en zijn soms 's nachts buiten te vinden met vrienden.

3.5.4 Opvanglocaties

De vijf opvanglocaties waar de respondenten verblijven kunnen indirect ook een rol spelen in de mate van activering, geestelijk welzijn en toekomstperspectief. Waar 24-uursopvangtehuizen zoals Seguro, Huize Agnes en de Tussenvoorziening rust en ontspanning biedt aan de ongedocumenteerde, kampen een aantal mensen die alleen bij een avond- en nachtopvang verblijven met slaapproblemen. Dit kan hen tegenhouden om actief te worden (en te blijven), en dit zijn vaak de mensen die bij Villa Vrede komen om uit te rusten en even niks te doen. Respondent 2 en 9 gaven aan weleens op straat te hebben geslapen omdat er geen slaapplek voor hen was. Zij vertelden dat dit elke dag veel stress met zich meenam. In deze periodes waren ze ook niet actief en dachten ze niet aan de toekomst: volgens hen was het een kwestie van 'overleven'.

4. Conclusie

Nu de resultaten uit de semi-narratieve interviews en de creatieve workshop uiteengezet zijn, is het zaak antwoord te geven op de hoofdvraag: in hoeverre leidt activering tot een verbetering van het geestelijk welzijn en meer toekomstperspectief?

4.1 Activering en geestelijk welzijn

Wat duidelijk naar voren kwam uit verscheidene facetten van het onderzoek was de rol van activering in het bevorderen van het geestelijk welzijn. Allereerst is gebleken dat deelname aan verschillende vormen van dagbesteding een therapeutisch effect heeft. Het bezig zijn in bijvoorbeeld een naaiatelier of houtwerkplaats heeft een stress verlagend effect, omdat de ongedocumenteerde afleiding heeft en daardoor geen tijd heeft om aan de eigen situatie te denken. Naast het verlagen van stress draagt activering bij aan zelfvertrouwen. Dit is terug te zien in de houding en uiterlijke verzorging van actieve personen, maar ook het feit dat zij anderen mee op sleeptouw nemen naar activiteiten. Men moet hierbij rekening dat deze effecten van activering niet altijd blijvend zijn: door juridische tegenslagen kan het geestelijk welzijn (tijdelijk) achteruitgaan, waardoor deelname aan activiteiten en vrijwilligerswerk even op een laag pitje komen te staan. Hieruit blijkt dat er een wederkerige relatie bestaat tussen activering en geestelijk welzijn: naast dat activering het geestelijk welzijn bevordert, kunnen geestelijke problemen blokkades vormen om actief te worden of blijven.

Door het onzekere en uitzichtloze bestaan waarin veel ongedocumenteerden leven en de vele afwijzingen bij het zoeken naar een baan of andere bestaansmogelijkheid, ontwikkelen veel mensen een gevoel van identiteitsverlies en verliezen zij het vertrouwen in anderen. Activering in de vorm van deelname aan cursussen, leerwerktrajecten, vrijwilligerswerk of het volgen van een opleiding draagt bij aan de ontwikkeling van vertrouwen en het gevoel weer gezien te worden, omdat men weer onder de mensen komt. Het belang van contact speelt dus een zeer belangrijke rol. Persoonlijk contact met bijvoorbeeld begeleiders, medecursisten of bezoekers van dagbestedingscentra biedt steun in moeilijke tijden, geeft het gevoel van betekenis te zijn en helpt bij het leren van de (Nederlandse) taal en cultuur. Daarnaast stelt het de ongedocumenteerde in staat een netwerk te creëren met nuttige contacten die de ongedocumenteerde kan doorverwijzen naar relevante cursussen of leerwerktrajecten.

4.2 Activering en toekomstperspectief

Hoewel in mindere mate dan voor geestelijk welzijn, heeft activering ook een positief effect op het ontwikkelen van toekomstperspectief. Door actief te zijn kunnen ongedocumenteerden erachter komen waar hun passie ligt en doen zij werkervaring op voor een beroep dat zij graag in de toekomst zouden willen uitoefenen. Ze doen nieuwe inzichten op die kunnen helpen bij het besluit om in Nederland te blijven of terug te keren naar het thuisland. Twee personen uit de steekproef hadden de wens om terug te keren en waren op zo'n manier actief dat zij zich op een baan in het thuisland konden voorbereiden. Niet voor iedereen is terugkeer een realistische optie: door psychische of fysieke problemen is men niet altijd in staat (op korte termijn) terug te keren.

Veel van de geïnterviewde personen gaven aan Nederlandse lessen te volgen of deze te hebben gevolgd, een vorm van activering dat de zelfredzaamheid vergroot. Elke respondent beseft dat een goede vaardigheid van de Nederlandse taal en cultuur van belang is om jezelf wegwijz te maken en je klachten duidelijk uit te kunnen leggen aan een arts. Daarnaast kunnen met name Nederlandse contacten ongedocumenteerden helpen aan bepaalde vormen van

(vrijwilligers)werk of een opleiding. De Nederlandse taal machtig worden was dan ook een veel gehoorde wens voor de toekomst.

Als het gaat om de ontwikkeling van concrete toekomstplannen, blijken met name personen tussen de 20 en 30 jaar oud die matig tot zeer actief zijn een stappenplan voor ogen te hebben om hun toekomstdoelen te halen. In het algemeen lijkt te gelden: hoe jonger de ongedocumenteerde, hoe ambitieuzer en hoopvoller over de toekomst. Ook degene die van plan zijn terug te keren laten meer toekomstperspectief zien, onder andere door via vrijwilligerswerk zich voor te bereiden op een baan in het thuisland.

Hoewel de inactieve groep wel degelijk toekomstdromen heeft, laten zij zich vaak tegenhouden door het ontbreken van een verblijfsvergunning om de eerste stappen te maken naar hun doel. Volgens dit type ongedocumenteerden kan men pas aan de toekomst gaan denken na het ontvangen van een verblijfsvergunning, voor die tijd zien zij het nut van activering alleen in voor het geestelijk welzijn. Ze wachten passief af tot iets op hun pad komt of vertrouwen erop dat God een plan voor hen heeft. Daarnaast lijken sommige inactieve ongedocumenteerden simpelweg geen weet te hebben van de mogelijkheden die overblijven als je geen verblijfsvergunning hebt of vormen fysieke of psychische problemen hindernissen om actief te worden. Dit laatste is voornamelijk een probleem voor oudere ongedocumenteerden tussen de 40 en 65 jaar. Tevens laat deze uitkomst zien dat het geestelijk welzijn inderdaad op peil moet zijn voordat men aan de toekomst kan gaan denken, maar dat het vooral voor deze leeftijdsgroep ook een voorwaarde is om actief te kunnen worden. Het blijven aanbieden van goede psychische hulp is dan ook cruciaal om zoveel mogelijk mensen actief te krijgen en te laten blijven.

Een belangrijk besef is dat activering niet automatisch gelijk staat aan meer toekomstperspectief. Binnen de matig tot redelijk actieve groep vielen een aantal personen die wekelijks trouw deelnamen aan activiteiten zoals Nederlands les en het koken voor bezoekers van Villa Vrede, maar op de lange termijn weinig vooruitgang boekten. Ze voelden zich psychisch beter zodra ze actief waren maar het hielp hen niet om verder te komen. Dit duidt erop dat de uitkomsten van activering erg verschillen per persoon: de een ervaart zowel een positief effect van activering op het geestelijk welzijn als op toekomstperspectief, terwijl de ander enkel op psychisch vlak verschil merkt. Mogelijke verklaringen hiervoor zijn verschillende karaktertrekken, zoals de mate van veerkracht en doorzettingsvermogen, maar ook leeftijd en verblijfsduur. Jonge mensen zijn vaak ambitieuzer, vol verwachting op een verblijfsvergunning en beter bestand tegen stress, terwijl oudere ongedocumenteerden meestal al langere tijd in Nederland verblijven en hun kansen op een verblijfsvergunning al grotendeels verstreken zijn. Die laatste groep berust zich dan meestal in hun situatie.

Naast leeftijd en verblijfsduur spelen andere achtergrondkenmerken een rol, waaronder geslacht, religiositeit en de aard van opvanglocaties. Zo zijn vrouwen vaak ambitieuzer maar niet tot weinig actief vergeleken met mannen, biedt een 24-uursopvang meer rust en ruimte dan een avond- en nachtopvang en kan religie steun bieden in moeilijke periodes.

4.3 Limitaties

Verder dienen een aantal kanttekeningen geplaatst te worden bij de gebruikte data en onderzoeksmethoden. Vanzelfsprekend voor deze doelgroep was er tijdens de semi-narratieve interviews en creatieve workshop sprake van taalbarrières. Ondanks het zorgvuldig samenstellen en verduidelijken van de interview- en workshopvragen was het soms lastig vast te stellen of de respondent de vraag goed begreep en moesten bepaalde vragen soms iets

aangepast worden waardoor zij iets meer sturend van aard werden (bijvoorbeeld door het voorbeeld te geven van een persoon die door actief te zijn meer is na gaan denken over de toekomst, waardoor de respondent denkt dat dit de norm is). Dit kan sociaal-wenselijke antwoorden met zich mee hebben gebracht, maar dit is zoveel mogelijk ingeperkt door een aantal begeleiders te vragen om bevestiging over bijvoorbeeld hoe actief hun cliënten daadwerkelijk zijn.

Ten tweede laat de kwalitatieve aard van de gebruikte onderzoeksmethoden niet toe om conclusies te trekken over de rol van de mate van activering en de richting van het verband tussen activering, geestelijk welzijn en toekomstperspectief zoals weergegeven in figuur 1. Het huidige onderzoek is in die zin voornamelijk explorerend, en de gebruikte onderzoeksmethoden waren het meest geschikt om de heersende taalbarrières zover mogelijk in te perken. Om causale verbanden omtrent activering vast te stellen zouden de geïnterviewde respondenten over lange periodes moeten worden gemonitord en is kwantitatieve data een vereiste.

Ten derde zijn kwalitatieve resultaten altijd tot op zekere hoogte afhankelijk van de interpretatie van de onderzoeker. Het kon soms moeilijk vast te stellen zijn of een respondent tijdens een interview zei wat hij bedoelde en wat deelnemers van de workshop precies probeerden over te brengen met een bepaald beeldfragment. Hier is zo veel mogelijk rekening mee gehouden door te werken met respondenten die de Nederlandse en/of Engelse taal redelijk beheersen, en bewust te zijn van interculturele communicatie.

Een laatste limitatie is de beperkte steekproef, waardoor het niet mogelijk is resultaten te generaliseren naar de gehele doelgroep. Bovendien was het aantal geïnterviewde respondenten per activeringsklasse beperkt, waardoor het niet goed mogelijk is conclusies te trekken over de mate van activering. Ook kan het zijn dat sommige respondenten normaal wel redelijk actief zijn, maar in de vakantieperiode (periode van interviewen) minder. Vervolgonderzoek zou het huidige onderzoek kunnen versterken door een grotere pool respondenten aan te spreken en gelijk te verdelen over de drie activeringsgroepen. Ondanks de beperkte steekproef is wel zoveel mogelijk rekening gehouden met een representatieve verdeling in geslacht, opvanglocaties, leeftijd en verblijfsduur.

4.4 Aanbevelingen

Op basis van de data kan men concluderen dat het loont om ongedocumenteerden aan te moedigen actief te worden. Het aanbieden van kwalitatief goede psychische hulp is hierbij cruciaal, want een stabiele geestelijke gesteldheid is met name voor ouderen een belangrijke voorwaarde om actief te worden en om in staat te zijn toekomstperspectief te ontwikkelen.

Het bevorderen van contact is een ander belangrijk aandachtspunt: het biedt voordelen voor de psychische gesteldheid en helpt bij het creëren van een netwerk dat toegang biedt tot verschillende vormen van activering.

Tot slot zou het aanbieden van toekomsttrainingen kunnen helpen om ongedocumenteerden inzicht te bieden in de mogelijkheden die overblijven als je geen verblijfsdocumenten bezit.

Take home message

In het algemeen geldt dat activering gepaard gaat met een stabiel geestelijk welzijn en dit geldt in mindere mate ook voor de ontwikkeling van meer toekomstperspectief.

5. Literatuur

Hieronder een greep uit de gebruikte literatuur en de bronnen waarnaar wordt verwezen in de introductie en methode.

- Gerritsen, A. A., Bramsen, I., Devillé, W., van Willigen, L. H., Hovens, J. E., & Van Der Ploeg, H. M. (2006). Physical and mental health of Afghan, Iranian and Somali asylum seekers and refugees living in the Netherlands. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 41(1), 18-26.
- Papłowski, Y. (2010). *De ontwikkeling van agency binnen Acceptance and Commitment Therapy bij patiënten met chronische pijn* (Master's thesis, University of Twente).
- Rensen, P., Bool, M., & Omlo, J. (2013). *Weten wat werkt: passend evaluatieonderzoek in het sociale domein*. SWP.
- Schoevers, M. A., Van den Muijsenbergh, M. E. T. C., & Lagro-Janssen, A. L. M. (2009). Self-rated health and health problems of undocumented immigrant women in the Netherlands: a descriptive study. *Journal of public health policy*, 30(4), 409-422.
- Stam, K. (2009). Sociale activering als participatie bevorderend proces binnen het bureaucratisch veld van de maatschappij met betrekking tot ongedocumenteerde vluchtelingen.
- Teunissen, E., Sherally, J., van den Muijsenbergh, M., Dowrick, C., van Weel-Baumgarten, E., & Van Weel, C. (2014). Mental health problems of undocumented migrants (UMs) in the Netherlands: a qualitative exploration of help-seeking behaviour and experiences with primary care. *BMJ open*, 4(11), e005738.
- Vorselen, Y. V. (2018). *De complexiteit van publieke waarde. Een onderzoek naar de totstandkoming van publieke waarde in het Project Activering Ongedocumenteerden van ASKV/Steunpunt Vluchtelingen* (Master's thesis).
- WODC, Nederland, V. (2013). *Vluchtelingen in getallen 2013. Amsterdam: VluchtelingenWerk Nederland*.
- Yilmaz, H. (2018). *Onderzoek naar ongedocumenteerden. Een onderzoek naar de bruikbaarheid en meerwaarde van creatieve onderzoeksmethoden in het onderzoek naar ongedocumenteerden* (Master's thesis).

Bijlage I: Vragenlijst semi-narratieve interviews

De vragenlijst is ook in het Engels beschikbaar.

Introductie

Ik ben Lianne en ik doe onderzoek naar ongedocumenteerde vluchtelingen in Utrecht. Dit doe ik in samenwerking met Villa Vrede/Seguro/SNDVU/etc. Ik wil graag onderzoeken hoe activering, dus jezelf bezighouden met verschillende activiteiten (bijvoorbeeld: Nederlandse les, computerles, sporten, vrijwilligerswerk), ervoor kan zorgen dat je meer gaat nadenken over wat je wilt in de toekomst. Ook wil ik graag weten of bezig zijn jou helpt om je goed te voelen, bijvoorbeeld dat je minder stress ervaart. Dit is belangrijke informatie die begeleiders kunnen gebruiken om jou verder te helpen in de toekomst. Ze weten dan namelijk beter wat werkt en wat niet werkt, en welke hulp je nodig hebt. Het interview zal ongeveer 20 minuten duren en je antwoorden zullen anoniem blijven. Dat betekent dat je verhalen niet aan anderen doorverteld zullen worden. Tot slot zijn er geen goede of slecht antwoorden, we willen gewoon graag jouw verhaal horen.

Vind je het goed als ik het gesprek opneem?

Demografische vragen:

- a. Hoe oud ben je?
- b. Waar kom je vandaan? / Wat is je nationaliteit?
- c. Hoe lang ben je al in Nederland?
- d. Op welke opvanglocatie verblijf je?
- e. Wat is je opleidingsniveau?

Activering en geestelijk welzijn

Geestelijk welzijn voor en na activering

1. Hoe zag jouw leven eruit toen je hier net in Nederland kwam?
2. Waar houd jij je mee bezig in het dagelijks leven hier in Utrecht? Aan welke (taal) cursussen, leerwerktrajecten enz. doe je mee? Bijv. Nederlandse les, computerles, muziekles, bijbelles, vrijwilligerswerk, sporten etc.
3. Hoe vaak doe je mee aan deze activiteiten?
4. Wat vind je van de activiteiten bij [opvang/dagbestedingscentrum]? En wat betekent [opvang/dagbestedingscentrum] voor jou?

Activering en toekomstoriëntatie

Toekomstplannen voor en na activering

5. Hoe zag jij de toekomst voor je voordat je hier kwam? Wat verwachtte je van het leven in Nederland?
6. Stel, je hebt nu een verblijfsvergunning. Wat zou je dan doen? Hoe zou je het bijvoorbeeld aanpakken om werk te krijgen hier?
7. Is er nog iets dat je aan me kwijt wilt?

Bedank respondent voor het interview. Geef aan dat je de resultaten van het onderzoek kunt opsturen als de respondent dat wenst.

Bijlage II: Creatieve workshop

De participanten zochten beeldfragmenten op uit tijdschriften en kranten die te maken hadden met de volgende drie thema's:

Activering

Zoek plaatjes op van dingen.....

- 1.....die laten zien wat jij doet in het dagelijks leven in Utrecht/die laten zien hoe actief jij bent (taalcursus, sport, vrijwilligerswerk)
- 2.....die laten zien hoe jij je voelt na het meedoen aan deze activiteiten (bij Villa Vrede)

Welzijn

Zoek plaatjes op van dingen.....

- 3.....waar je vrolijk van wordt/wat je leuk vindt
- 4.....waarbij je je somber/verdrietig voelt

Toekomst

Zoek plaatjes op van dingen.....

- 5.....waaruit blijkt hoe jij de toekomst ziet
- 6..... waarvan jij droomt, iets wat je in de toekomst wilt doen

In het onderzoeksrapport wordt als het om participanten van de creatieve workshop gaat verwezen naar 'kandidaten' met een letter tussen de A en de G.

Transcripties, interviewopnames en namen van respondenten worden vanwege vertrouwelijke informatie bewaard in een beveiligde digitale map. Voor toegang tot deze documenten neem contact op met Lianne Straver: lianne_straver@hotmail.com